

פסקים והלכות

מאת הרב יוסף אביטבול שליט"א במח"ס שערי יוסף

ברכת חכם הרזים בעצרת המליון כנגד גזירת הגיוס

נידון ב' האם מצרפים את הקטנים

יש לדון האם מצרפים את הקטנים, וכן מי שאין לו דעת, ולכאורה נראה שהרי הוא תלוי בטעמים, לפי מש"כ רש"י ובספר המכתם, שהברכה שהקב"ה יודע שבלב כל אלו, ולפי"ז אף קטנים ומי שאין לו דעת מצטרף, אבל לפי מש"כ במדרש תנחומא שהקב"ה יודע מי שיש לו דעת בפני עצמו, ולפי"ז קטנים ושוטה מי שאין לו דעת אינם מצטרפים, וכיון שמדברי הראשונים והלבוש והערוך השולחן נראה שהברכה היא על מה שהקב"ה יודע שבלב כל אלו, ולכן נראה שאף קטנים ומי שאין לו דעת מצטרף לברכה, [וכן השיב הגר"ח"ק], אך יש אומרים שקטנים אינם מצטרפים, [וכן הו"ד הגר"א"ל שטיינמן זצ"ל (כאיל תערוג שב"ת שם), וכן צידד בשו"ת משנת יוסף שם, וכן לפי מש"כ בפשט ועיון (שם) לדייק מדברי רש"י שצריך שיהיה חיל גדול].

נידון ג' האם אינם שומרי תורה מצטרפים

עוד יש לדון האם אינם שומרי תורה ומצוות מצטרפים, ולכאורה הרי הוא תלוי בטעמים, דלב' הטעמים הראשונים מצטרפים, ואף שלטעם שהתורה נתנה לשישים ריבוא ונכללים כל הדעות, ואע"פ שאינם שומרי תורה ומצוות, מ"מ דינם כתינוקות שנשבו (עי' חזו"א יו"ד סימן א'), ולכן נראה שמצטרפים, [וכן השיב הגר"א נבנצל שליט"א (גם אני אודך תשובות הגר"מ גבאי ח"ו עמ' קפב)], אך הגר"ח"ק השיב שאינם מצטרפים כמו בהמות שאינם מצטרפות, ואינם בכלל ישראל, (בית מתתיהו ח"ד סימן י' אות ג'), ולפי"ז אם אינם מצטרפים, א"א לסמוך על הערכת המשטרה ע"פ הפאלפונים כיון שישנם הרבה שוטרים ואינם שומרי תורה ומצוות בכל האיזור שבו נערכת העצרת.

נידון ד' האם צריך לראות את כולם ביחד

האם צריך לראות את כולם ביחד, נחלקו בזה הפוסקים, מדברי הטור (או"ח שם) שכתב "הרואה שישים ריבוא מישראל **ביחד**", וכן מוכח ממש"כ ברמב"ם (פ"י מברכות הי"א) "הרואה ת"ר אלף אדם **כאחד**", וכ"כ בסמ"ג (עשין סימן כז) "הרואה שש מאות אלף אדם **כאחד**" וכ"כ בסמ"ק (מצוה קסו), וביותר ממש"כ כתב בספר הקנה (דף נו ע"א) "הרואה ת"ר אלף מישראל **בפעם אחת**", נראה שצריך לראות את כולם בפעם אחת, ומ"מ כדברי הטור כן נראה מדברי השו"ע (שם) **הרואה** שישים ריבוא מישראל **ביחד**", וכן כתב בט"ז (יו"ד סי' רל"ב סק"ד), וכ"כ הבא"ח בבניהו (עמ"ס ברכות שם) להוכיח ממה שכתבו שם בגמ' בברכות "ראה אוכלסא על גב מעלה בהר הבית", וקשה למה הוצרכו בגמרא לפרש המקום, ובע"כ מוכח שאפשר לברך את הברכה בגלל שעמד במקום גבוה וראה את כל הראשים בעיניו, אבל אם עומד בתוך האנשים ולא רואה את כולם, אינו יכול לברך ברכת חכם הרזים ע"ש. וכ"כ בעלי תמר (ירושלמי ברכות פ"ט ה"א), ע"ש. [וכן הו"ד הגר"א"ל שטיינמן זצ"ל (כאיל תערוג שב"ת עמ' רצו) וכ"כ בשו"ת יזבח אלקנה (ח"ב או"ח סימן ט') בשם הגר"י יוסף שליט"א דסב"ל, וכן פסק הגר"א גינוחובסקי זצ"ל (אגן הסהר ח"א עמ' 773) וכן הובא שהגר"ח"ק זצ"ל והגר"ד לנדו שליט"א (חכם הרזים כהלכתו ח"ב סימן א', קובץ גם אני אודך חלק יב חכם הרזים עמ' ח') לא בירכו בעצרת המליון (אדר התשע"ד) ברכת חכם הרזים, וכן הו"ד הגר"מ"ש קליין שליט"א (עיתורי מרדכי התשפ"ו) שיש לברך בלי שם ומלכות, כיון שצריך לראות את כולם ביחד, אך הגר"י זילברשטיין שליט"א והגר"א"ל דינר שליט"א ועוד מוסרים בשם הגר"ח"ק שצריך בשם ומלכות].

אבל יש אומרים שכיון שבדרך כלל אין מציאות לראות את כולם, ולכן די לדעת שיש שישים ריבוא, אבל אין צריך לראות כולם, ומש"כ כאחד היינו שהתאספו ביחד למטרה אחת ונמצאים באותו

שאלה: האם מברכים ברכת חכם הרזים בעצרת המליון, כנגד גזירת הגיוס, בממשלת השמד, שתערך בס"ד ביום חמישי לסדר פרשת לך לך אל ארצך ה'תשפ"ו.

תשובה: בגמ' בברכות (דף נח ע"א) "הרואה אוכלוסי ישראל אומר, ברוך חכם הרזים, שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה, בן זומא ראה אוכלסא על גב מעלה בהר הבית, אמר ברוך חכם הרזים וברוך שברא כל אלו לשמשני". ונפסק בשו"ע (או"ח סי' רכז ס"ה) "הרואה שישים ריבוא מישראל **ביחד** אומר בא"ה אמ"ה חכם הרזים".

ובטעם ברכה זו נאמרו שלושה טעמים, א]. רש"י (שם ד"ה אוכלסא) ובספר המכתם (שם) כתבו שחכם הרזים היא ברכת שבח להקב"ה שידע מה שבלב כל אלו. [וכן נפסק טעם זה בלבוש (או"ח שם) ובערוך השולחן (שם סק"ה), וכן הובא הטעם הנ"ל בקובץ שיטות קמאי (ברכות שם) בשם רבינו יהודה ב"ר יקר בשם הירושלמי וז"ל: מפני שאין פרצופיהן דומים זה לזה כך אין דעתם שווה זה לזה, והקב"ה מכיר מעלת כל אחד ואחד על שם וכל רז לא איס לך עכ"ל, ואינו נמצא בירושלמי שלפנינו]. ב]. במדרש תנחומא (פרשת פנחס סימן י') "כשם שאין פרצופותיהם שוין זה לזה כך אין דעתם שוין זה לזה, אלא כל אחד ואחד יש לו דעת בפני עצמו, ומבואר שמה שמברכים מחמת שכל אחד יש לו דעת בפני עצמו, ג]. בספר הרא"ה (ברכות שם) "פירוש דבששים ריבוא נכללין בו כל הדעות וכל הפרצופין, ולפיכך נתנה התורה בששים ריבוא שאלמלא חסר אחד מישראל לא נתנה להם התורה, כדאיתא באגדה לפי שהיה רצונו של הקדוש ברוך הוא שיסכימו בקבלתה כל הדעות, והינו דמברכין על אכלוסא של שישים ריבוא ברוך חכם הרזים שהבורא יתברך יודע את רזי העולם ותעלומות סתריהם". וע"ע במהרש"א בחידושי אגדות (שם). ונפק"מ מהטעמים הנ"ל מי שרואה ממסוק או מי שרואה מרחוק ולא רואה את הפרצופים, אם יכול לברך ברכת חכם הרזים, ולמעשה נראה שיכול לברך ברכת חכם הרזים, וכן מי שרואה ממשקפת יכול לברך ברכת חכם הרזים אבל, מי שרואה בשידור חי מרחוק אינו יכול לברך ברכת חכם הרזים.

אך לגבי ברכה זו בזמנינו יש בזה שבעה נידונים.

נידון א' האם מצרפים את הנשים

יש לדון האם מצרפים את הנשים, ונראה שלב' הטעמים נשים מצטרפים, וכן נראה מדברי הרמב"ם (פ"י מברכות הי"א) הרואה שישים ריבוא מישראל, וכיון שגם נשים בכלל ישראל הרי הם מצטרפות, [וכ"כ לדינא בשו"ת משנת יוסף (ח"ג סי' ע"ד) וכ"כ בחשו"ק חמד (ר"ה עמ' תקלב) בשם הגר"ח"ק והגה"צ רבי שריה דבילצקי זיע"א, וכ"כ בחוט שני (יו"ד ח"ג עמ' קפט) שגם נשים מצטרפות לשישים ריבוא] אבל לטעם שכתב בספר הרא"ה א"כ אפשר שנשים אינם מצטרפות, (עי' שער העין פכ"ה הערה א'), אך דעת הגר"ח"ק (ספר מילי מעלייתא אות טו) שרק אנשים מצטרפים, וכ"כ הגר"מ שטרנבוך שליט"א בספר פשט ועיון (ברכות שם) שמדברי רש"י שכתב חיל גדול של שישים ריבוא, וחיל גדול היינו בלא נשים וטף כיון שאינם יוצאים למחלחמה. [ולפי דבריו רק גברים מגיל עשרים עד גיל שישים, יצטרפו, וכ"כ בקונ' שערי יצחק אדר התשע"ד, אך הוא חידוש ומסתמת כל דברי הבבלי והירושלמי, לא נראה כן לדינא].

מקום, אבל אין הכוונה שצריך לראות את כולם ביחד, ודי בידיעה שיש שישים ריבוא שנמצאים באותו מקום, כמו שנראה מדברי ספר הקנה שכתב שיראה בפעם אחת, היינו שכולם נמצאים באותו מקום, וכמו שבראיית הים אין צריך לראות את כל הים כאחד, אלא די שרואה חלק מהים, ומתפעל ממנו, ה"ה הכא שרואה חלק מאותם אנשים, ונמצא במצב של ריבוי אוכלסין [ושכן מוכח בירושלמי (נדרים פ"ג ה"ב) שאדם שנדר קונם אם לא ראיתי כעולי מצרים, אלא שדי שיהיה בראייה אחת, ובנדר דרוזין (נדרים כד): שא"א לראות שישים ריבוא בראיה אחת, וכ"כ בחידושי הרשב"א (שם) וראה מה שהאריך בזה בקובץ עורי דבורה (ח"ט סימן א'), וכן השיב הגר"ח"ק (קונטרס שערי שיה עמ' רא) שדי שישים ריבוא אף שלא רואה את כולם וחלק בבתים, וכ"כ בחשוקי חמד (ר"ה עמ' תקכח), וכ"כ לדינא בשו"ת משנת יוסף (חלק יג סימן עד)], אך הוא חידוש עצום כנגד דברי הראשונים והשו"ע שמפורש להדיא ה**רואה** שצריך לראות את כולם, וגם שבמצאות אפשר שכולם יעמדו בשטח גדול, של 500 מטר מרובע על חמש מאות מטר מרובע, וכולם יכנסו באותו מקום, כשהם צפופים וכשהם מרווחים פי שתיים מזה, ולכן אם אינו רואה את כולם יש בזה ספק ברכה לבטלה.

ויש אמרים, שאין הכוונה שיראה את כולם ממש, אלא רובו ככולי, ודי לראות את הריבוי, [וכן דעת הגר"ק (חוט שני ברכות עמ' קפז) שצריך שיראה את הריבוי, וכן הורה הגר"מ לובין שליט"א, וכן הורה הגר"צ קוק שליט"א], ולפי"ז צריך לעמוד בגג גבוה או לראות את כולם ממסוק, ויש לדון כיון שרק אם יעמוד בגג גבוה מכל האיזור שכמעט אינו מצוי או לראות ממסוק, אם צריך לשכור מסוק כדי לברך הברכה כיון שיועד שישים אנשים, ואף שעל מצוה צריך להוציא עד חומש מממונו, מ"מ כיון שאין ודאי שישים ריבוא, וכמו שיתבאר להלן, אין חיוב בכך, (ועי' אגרתא דחדוותא חלק יז עמ' קסא).

נידון ה' האם צריך שכולם יהיו ברשות אחת

עוד יש לדון שצריכים שכולם יהיו ברשות אחת, וכמו שנראה מדברי הטור והשו"ע שצריך לראות את כולם ביחד, ולא בכמה רחובות, וכן מדברי הב"ח בדיוק מדברי הגמרא בברכות שצריך שיהיו ברשות אחת, וכן השיב הגריש"א (מפי האיש עמ' רעט) שהעומדים על הגגות והבנינים אינם מצטרפים, [וכ"כ בהיכל הוראה (ח"ג חא"ח הוראה יט) שצריך שיהיו כולם במקום שיהיה אפשר לראותם ביחד]. אבל יש אומרים שאף שנמצאים ברשות אחרת, וכן השיב הגר"ח"ק (שערי שיה שם). כיון שהיא ברכת השבח שנמצאים במקום שישים ריבוא והקב"ה יודע מה בלבד כולם.

נידון ו' האם אפשר לסמוך על של המשטרה

עוד יש לדון האם אפשר לסמוך על אומן דעת של המשטרה, לדעת הגר"ח"ק אפשר לסמוך על האומן דעת וכן כתב בחשוקי חמד (ר"ה עמ' תקכט) בשם הגר"ח"ק והגרא"ל שטיינמן זצ"ל, ואולם למעשה הו"ד הגרא"ל שטיינמן זצוק"ל א"א לסמוך, וכמו שהובא בספר כאיל תערוג (שבת עמ' רצו). וכן הו"ד הגר"מ שטרנבוך שליט"א (קובץ גם אני אודך שם עמ' ט). [ויש טוענים שע"פ הסטטיסטיקה אין כ"כ הרבה חרדים, ואף מספר חרדים שמצביעים הוא רק כ-400 אלף ובתוכם הרבה מסורתיים ונשים, שברובם לא מגיעות, (ראה קובץ גם אני אודך שם בסוף הקובץ) ומ"מ מספר המצביעים גדול יותר, וישנם אזרחי חוץ, וישנם רבים שלא מצביעים, ומ"מ ישנם רבים שלא מגיעים, וקשה לשער את זה]. ומ"מ למעשה נראה שאי אפשר לסמוך על המשטרה ולברך ברכה וצריך לסמוך על אנשים יראי שמים, ורק על דו"ח מפורט של פאלפונים יהיה אפשר לסמוך, או רחפן שסופר את כולם, [ולכן בודאי שאין לברך כשאומרים שיש רק 600 אלף, אבל אם אומרים שיש מליון אנשים, אפשר שיש 600 אלף, אך אכתי אפשר שצריך ידיעה ברורה כיון שאפשר שמגזימים אף בה].

ושמעתי מהגרי"י זילברשטיין שליט"א (יום ב' לך ה'תשפ"ו) שכיון שאסור לספור יהודים, א"כ א"א לברר, ולכן אפשר לברך על סמך אומדנא, וכמו שבן זומא בירך, הרי הוא לא היה מהרי"ל דיסקין

שידע כמה עלים שיש על העץ. וכיון שכתורה כתוב לברך ולספור אסור לספור.

ואמנם למעשה נראה כמה טעמים, למה אין הוכחה מבן זומא.

א' כיון שבהר הבית [ומסתמא היה בזמן הרגל] היה ודאי יותר משישים ריבוא, ולכן בירך, אבל בסתמא בכינוס של יהודים כל עוד שאין ודאות, בודאי שא"א לברך ע"פ אומדנא

ב' א"א לברך ע"פ אומדנא, ונתבאר בארוכה במק"א.

ג' אף שיש איסור למנות את ישראל, וכמ"ש בגמ' ביומא (דף כב ע"ב) מבואר שכל המונה את ישראל עובר בלאו, והו"ד במג"א (סי' קנ"ו סק"ב) ואף שלדבר מצוה אסור כמבואר בגמ' שם, מ"מ ע"י דבר אחר מותר לדעת הרמב"ם (פ"ד מתמידין ומוספין ה"ד), ולדעת התוס' רי"ד (יומא כב ע"ב) מותר רק לצורך מצוה, [וכ"כ לדינא בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן כ' וחו"ט סימן לה) שרק לגבי מצוה מותר לספורם על ידי דבר אחר], וכיון שהוא לצורך מצוה מותר למנות. וכמו כן יכולים למנות בזמנינו ע"י רחפן ובכח"ג שאינו מונה בעצמו אלא ע"י כלי מסתבר שאין איסור.

ד' בן זומא שבירך מי אמר שבירך על פי אומדנא, לא היה מהרי"ל דיסקין, בן זומא היה תנא, ובגמ' בסוכה (דף כו ע"א) "תנו רבנן שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן שלשים מהם ראויים שתשרה עליהם שכניה כמשה רבינו ושלשים מהן ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון עשרים בינונים גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל קטן שבכולן רבן יוחנן בן זכאי", ובודאי שהאמרואים היו גדולים בראייתם ובחכמתם. [והיה תלמיד של רבי יהושע בן חנניה כמבואר בגמ' בבבא מציעא (דף נט ע"ב) ובגמ' בחגיגה (דף יד ע"ב) מבואר שהיה חברו של רבי עקיבא].

נידון ז' האם די שיהיה הרבה אנשים כשישים ריבוא

עוד יש לדון האם שדי שיהיה ריבוי אנשים שאינו רגיל ואין צריך שיהיה דוקא שישים ריבוא, אפשר שסומכים על מש"כ במאירי (ברכות נח ע"א ד"ה הוראה) בשם יש מי שאומר "ואם היתה אכלוסא נכבדת חשובה בעיני הכל כשישים רבוא", שאפשר לברך, וכן אפשר לדייק מדברי הירושלמי "הוראה אוכלוסין אומר ברוך חכם הרזים. כשם שאין פרצופין דומין זה לזה כך אין דעתן דומה זה לזה", ומבואר שצריך לראות אוכלוסין, והיינו ריבוי אנשים, ולא דוקא שישים ריבוא, אך למעשה מדברי הראשונים והשו"ע נראה שצריך שיהיה בדוקא שישים ריבוא.

נידון ז' האם אפשר/עדיף לצאת ברכה מאחר

עוד יש לדון האם עדיף לצאת מהברכה מאחר, משום שברוב עם הדרת מלך, אך מאידך מברכים ברמקול, כדעת החזו"א ועוד שאפשר לצאת יד"ח ברמקול, ואף לחולקים, כיון שעדיף שלא לברך מחמת כל הספיקות הנ"ל אין לברך, למעשה עדיף לצאת ולא לברך בעצמו, כיון שיש כמה ספיקות אם אי אפשר לברך וכנ"ל. [ומ"מ יוצאים יד"ח אף ברמקול].

תבוא לדינא

העולה לדינא מכל הנ"ל כיון שיש לנו כמה וכמה ספיקות, ומבואר להדיא בראשונים ובשו"ע שצריך לראות אות כולם כאחד, אין לברך ברכה זו, אלא א"כ עומד במקום גבוה ורואה את כולם אפשר לברך ברכה זו, ולכן צריך שיעמוד אחד במקום גבוה ויברך את הברכה כולם יצאו ממנו יד"ח, [ואם לא יעשו באופן הנ"ל, יש לחשוש שלא לענות אמן כי היא ברכה לבטלה, ויכול לקרוא הברכה בדרך לימוד מהגמרא או מהרמב"ם והשו"ע (ע' בספר זכרון למשה תולדות החת"ס דף פא, לגבי ברכת ברוך שחלק)]. אך הסומכים לברך ברכת חכם הרזים, בתנאי ובודאי שיש 600.000 אנשים, יש להם על מה לסמוך.

יצא לאור קובץ גם אני אודך בדיני ברכת חכם הרזים

מאת הג"ר גמליאל הכהן רבינוביץ שליט"א ובו תשובות מגדולי ופוסקי הדור שליט"א

ניתן להשיגו באימייל 7128536@gmail.com

הגליון מוקדש לרפואת רבי שמואל בן שמחה בתושח"י ולרפואת הילד חננאל בן מיכל בתושח"י להצלחת אליה בן לימור לאה בכל הענינים

להצטרפות לרשימת התפוצה, הערות והוספות ושאלות בהלכה

058-3233587

או באימייל: a921434567@gmail.com